

Piotr I. Smirnow

CYWILIZACJA SŁUŻBY DOMOWEJ I CYWILIZACJA RYNKOWA ANALIZA PORÓWNAWCZA¹

W Rosji na przestrzeni stuleci istniała cywilizacja, którą można nazwać cywilizacją służby domowej. Cywilizacja ta przegrała światowe współzawodnictwo z cywilizacją zachodnią (rynkową). Obecnie Rosja kurczowo usiłuje zmienić typ cywilizacji. Jednak kierunek ruchu wybrany przez kraj nie ma sensu, ponieważ cywilizacja rynkowa nie może istnieć długo. Celem artykułu jest uzasadnienie tego przekonania poprzez porównanie przejawów i cech obu cywilizacji.

Ogólną podstawą metodologiczną artykułu jest wyobrażenie idealnych typów cywilizacji - cywilizacji rynkowej i cywilizacji służby domowej, jako okresów rozwoju społeczeństwa. Cywilizacje te różnią się od siebie pozycją zajmowaną w nich przez człowieka. Zbiór konkretnych cech charakterystycznych, za pomocą których śledzi się tę różnicę, został wyłoniony z wykorzystaniem podejścia działalnościowo-wartościowego, rozwijanego ostatnio przez grupę autorów z Petersburga. Do tego zbioru jako cechę włącza się również typ gospodarki, na której fundamencie istnieje społeczeństwo.

Konieczne jest wprowadzenie najważniejszych pojęć i wyobrażeń stanowiących jego punkt wyjścia.

Jednym z podstawowych pojęć jest pojęcie typu idealnego. W charakterze narzędzia poznania zostało ono wprowadzona do nauki przez M. Webera [1949: 43, 96-98] który przyznaje iż, już wcześniej inni autorzy posługiwali się nim w swoich pracach, ale to właśnie on nadał szczególną nazwę temu logicznemu narzędziu.

¹ Prezentowany tekst jest owocem pracy grupy studentów V roku socjologii UwB (rocznik 2002/2003) – E. Aleksiejuk, T. Dziełaka, B. Kozia, K. Klimuszko, K. Zabrockiej, R. Kucharczyka, H. Kupryjanowicz, R. Poczykowskiego, J. Tomczuk – uczestniczących w translatorium z języka rosyjskiego prowadzonym przez dr E. Matuszczyk. Tekst publikowany jest za zgodą Autora, profesora Wydziału Socjologii Uniwersytetu w Petersburgu, pierwotnie został opublikowany w zbiorze artykułów *Komparativistika II. Almanach sravnitelnykh socjogumanitarnykh issledowanij*, SPb 2002: 88-104.

Jako narzędzie poznania, typ idealny odpowiada w formalnej logice zwykłemu pojęciu. Oba są idealnymi modelami realnych zjawisk. Różnica między nimi polega na tym, że zwykłe pojęcie jest przeznaczone do opisywania zjawisk seryjnych (na przykład rzeczy), a typ idealny odzwierciedla nieliczne, często unikalne zjawiska, jak (na przykład okres historyczny) [Boronojev, Smirnov 2001: 25-26]. W celu skonstruowania typu idealnego cywilizacji służby domowej i cywilizacji rynkowej należy sprecyzować również inne ważne pojęcia. W szczególności chodzi tutaj o pojęcie cywilizacja, które, jak wiadomo, ma wiele znaczeń. W tym artykule jest ono rozumiane, jako „*etap ewolucji społeczeństwa, następujący po erze barbarzyństwa*” [Filosofskij...1983: 765].

O ewolucji społeczeństwa można myśleć, wychodząc od różnych zasad, w szczególności, od rozwoju techniki. W tym artykule ewolucja społeczna jest śledzona w zależności od zmiany pozycji człowieka w społeczeństwie, albowiem to podejście, z naszego punktu widzenia, jest najbardziej adekwatne do samej natury społeczeństwa. Na przykład, ze względu na poziom rozwoju techniki ZSRR i USA były mniej więcej porównywalne. Jednakże z punktu widzenia pozycji człowieka w społeczeństwie ich systemy społeczne były zasadniczo różne.

Konieczne jest przedstawienie podejścia działalnościowo-wartościowego, którego sens może być wyrażony w postaci kilku prostych stwierdzeń:

- społeczeństwo istnieje na bazie działalnościowego współdziałania ludzi (ściślej, podmiotów społecznych), czyli na bazie wymiany rezultatów i produktów tej działalności;
- bodźcami działalności okazują się potrzeby i wartości, przy czym wartości są bodźcami swojskiej ludzkiej działalności, albowiem potrzeby jako bodźce działania są właściwe zarówno ludziom, jak i zwierzętom;
- wartości, będąc bodźcami ludzkiej działalności, leżą u podstaw systemów społecznych;
- głównym bodźcem działalności ludzi jako istot społecznych jest znaczenie społeczne.

Wyjaśniając podejście działalnościowo - wartościowe należy sprecyzować wyobrażeniami o rodzajach działalności, na których bazie istnieje społeczeństwo. Ogólnie mówiąc, istnieje ono na podstawie najróżniejszych rodzajów działalności – twórczej i rutynowej, przyswajającej i wytwarzającej, kolektywnej i indywidualistycznej. Przy opisywaniu społeczeństwa można wykorzystać wyobrażenia o wszystkich tych rodzajach. Jednakże w wykorzystanym tutaj wariantcie podejścia działalnościowo – wartościowego twierdzi się, że podstawowe rodzaje działalności można wyprowadzić z analizy najprostszej sytuacji, w której są:

- działające (podmiot),
- otaczający go świat (przedmiot, „inne”),
- sam proces działania.

Działalność może być urzeczywistniona „w imię” albo „dla pożytku” każdego z tych trzech fenomenów. Wówczas logika podpowiada nam, że istnieją tylko trzy podstawowe rodzaje działalności:

- działalność może być urzeczywistniana przez działacza dla siebie samego, a jej głównym celem jest zabezpieczenie bytu działającego; jest to „działanie dla siebie” czy inaczej „egodziałalność”;
- działalność może być urzeczywistniana przez działacza w imię innego tym „innym” może być dowolna z części świata – jednostka, społeczeństwo, Bóg, przyroda. Działalność tę można nazwać „działalnością służby” czy też „służbą”;
- działalność może być urzeczywistniana przez działacza, jako działanie dla samego procesu działania; rodzaj ten należy logicznie nazwać „działalnością zabawową” lub po prostu „zabawą”.

W porównaniu z innymi odmianami działalności (na przykład twórczej i rutynowej) wymienione trzy odmiany są lepsze dlatego, że są one nierozdzielnie związane z procesem życiowym działającego, pełniąc bardzo ważne funkcje. Działalność dla siebie zabezpiecza **być** działającego, działanie dla innych (służba) daje mu sens **istnienia**, a gra wnosi do życia radość. Egodziałalność i działalność służebna są odmianami działania obiektywnie niezbędnymi. Społeczeństwo istnieje na bazie ich przeplatania się, ale też tylko jedna z tych odmian może się stać panującą i okazać się charakterystyczną cechą konkretnego społeczeństwa.

W celu bardziej ścisłego wyobrażenia o rozwijanym podejściu działalności – wartościowym należy wyjaśnić, jakie wartości są podstawą systemów społecznych. Już przedstawiciele analizy strukturalno – funkcjonalnej głosili pogląd, iż u podstaw systemów społecznych leżą określone systemy wartości [Parsons, Shils 1962: 202-203]. R. Dahrendorf twierdził, iż wartości są najbardziej trwałą strukturą systemu społecznego [Smelser 1994: 24] Istnieją prace, w których dane są podstawowe grupy wartości społecznych [Boronojev, Smirnov 2001: 40-43; Smirnov 2001: 50-68]. Jednakże pytanie o konkretne wartości, wchodzące w skład podstaw systemu społecznego, pozostaje otwarte.

Zgodnie z wyjściową tezą przytoczonego artykułu, u podstaw systemu społecznego mogą leżeć dwie najważniejsze wartości – jednostka i społeczeństwo. Przewaga jednej z nich określa typ społeczeństwa, ponieważ w zależności od tego panowanie otrzymuje jedna z odmian działalności (egodziałalność lub działalność służby), a także kształtuje się ekonomika, moralność i prawo.

Wartości stanowią fundament systemów społecznych, ponieważ są najważniejszymi stymulatorami ludzkiej działalności. Można wydzielić dwie klasy podobnych bodźców – potrzeby i wartości. Działalność człowieka zmierzająca do zaspokojenia potrzeb w istocie nie różni się od działalności zwierząt – jest to działalność wymuszona, a jej sens jest wyznaczony obiektywnie. Działalność nastawiona na osiąganie wartości jest zasadniczo różna. W wyborze wartości człowiek jest wolny, a sens swojej działalności wyznacza sobie sam. Innymi słowy, dzięki wartościom działalność ludzka zyskuje dwie najważniejsze cechy odróżniające ją od działalności zwierząt: swobodę i subiektywnie nadany sens. W celu wskazania konkretnych wartości (bodźców działalności) w artykule tym wykorzystuje się koncepcję znaczenia społecznego jako podstawowej wartości jednostki.

Od dawna wiadomo, że dla normalnego człowieka życiowo ważne jest bycie uznanym w społeczeństwie i znaczenie w nim coś. W opowiadaniu M. Gorkiego „Starucha Izergil” dla głównej postaci pięknej legendy wykluczenie ze społeczeństwa jest najsurowszą karą. W nauce i filozofii podobne myśli były wypowiediane przez różnych ludzi [Dzejms 1982: 63, Fromm 1986: 131, Karnegi 1995: 52-53].

Znaczenie społeczne to główny bodziec działalności ludzi jako istot społecznych. Oznacza ono zdolność okazywania wpływu na przebieg wydarzeń w społeczeństwie. Przeciwnie pojęcie to społeczna miernota. Ludzie zazwyczaj unikają społecznej miernoty i dążą do społecznego znaczenia. Na poziomie świadomości potocznej słabo rozumieją swoje prawdziwe dążenia. Znaczenie społeczne nie występuje dla ludzi jako jasny i pożądaný cel. Dążą do bardziej zwyczajnych dla nich wartości, które nazwiemy modusami (czyli formami przejawiania lub istnienia) społecznego znaczenia. Modusami społecznego znaczenia są: **świętość** (nabożność, duchowość), **wiedza** (informacja), **sława** (popularność, rozgłos), mistrzostwo (profesjonalizm), gospodarka (biznes, przedsiębiorstwo), **władza, bogactwo** (kapitał, majątek). Dostępność lub niedostępność modusów, warunki ich dostępności itp. są najważniejszymi cechami pozycji człowieka w społeczeństwie.

Oprócz tego pozycję człowieka w społeczeństwie charakteryzują zachodzące w nim **procedury** lub **sposoby społecznego uznania**, które zapewniając ludziom dostęp do władzy, bogactwa, sławy, itp. „słusznie i zgodnie z prawem” łagodzą konkurencję z ich powodu. Empirycznie takich procedur istnieje nieokreślona ilość, ale istnieją tylko dwa zasadniczo różniące się sposoby społecznego uznania. Pierwszy sposób to **osobista ekspertyza**. Istota jej polega na tym, że zebranie prawomocnych sędziów (ekspertów) uznaje prawo właśnie tej konkretnej jednostki do posiadania władzy, bogactwa, honoru, itp. Przykłady jednostkowej ekspertyzy to postanowienia sądu, ogłoszenie testamentu, nadanie

stopnia naukowego, wybory osób funkcyjnych itp. Drugi sposób to sposób „bezosobowy” (lub rynkowy). W tym przypadku procedura społecznego uznania sprowadza się do aktu kupna – sprzedaży. Jeśli produkt lub siła robocza danego człowieka są uznane przez rynek, to tym samym jest uznane jego znaczenie społeczne, przy czym pozytywne, ponieważ wysiłki człowieka przy wytwarzaniu towaru są prawnie kompensowane przez społeczeństwo.

Główna różnica między obydwooma sposobami tkwi w tym, że osobista ekspertyza ocenia konkretnego człowieka, podczas gdy dla rynku konkretny człowiek sam w sobie jest obojętny i oceniany tylko jako nosiciel funkcji społecznej – właściciel towaru lub wytwórca towaru.

Ważną dopełniającą cechą charakteryzującą pozycję człowieka w społeczeństwie jest **typ gospodarowania**. Weber wprowadził pojęcie o kilku typach gospodarowania. Główne typy to gospodarstwo domowe i przedsiębiorstwo. Różnią się one celem produkcji. Gospodarstwo domowe, niezależnie od wielkości, prowadzi się w celu bezpośredniego zaspokajania potrzeb, czy to potrzeb państwa, czy osobistych, czy związku konsumentów. Gospodarstwo domowe może być prowadzone w ramach całego imperium. Celem przedsiębiorstwa jest otrzymanie zysku. Można zastąpić słowo „przedsiębiorstwo” wyrażeniem „gospodarstwo rynkowe”. Wtedy otrzymamy dwa główne typy gospodarstwa – domowe i rynkowe. Należy tylko uściślić, że gospodarstwo rynkowe produkuje na rynek w celu otrzymania zysku, zazwyczaj wyrażonego w pieniądzu.

Za pomocą wyjaśnionych wyżej środków pojęciowych można zbudować typy idealne trzech najważniejszych etapów ewolucji społeczeństwa – **dzikości, barbarzyństwa i cywilizacji**. Celem tego artykułu jest przedstawienie typów idealnych cywilizacji rynkowej (zachodniej) i cywilizacji służby domowej (rosyjskiej) oraz porównanie ich. Jednakże sensowne jest powiedzenie kilku słów o stadium barbarzyństwa, z którego obie cywilizacje „wyrastają”.

W okresie barbarzyństwa pozycja człowieka była skrajnie chwiejna. Było to uwarunkowane „chaotycznością” cech charakteryzujących położenie człowieka. W społeczeństwie jednocześnie występowały obie obiektywnie niezbędne typy działalności – ego działalność i działalność służby domowej, obecne były wszystkie modusy znaczenia społecznego, przy czym osiągnąć je można było przy pomocy obu typów działalności. Oprócz tego u podstaw systemu społecznego występowały obie najważniejsze wartości – jednostka i społeczeństwo, a w społeczeństwie stosowano obie procedury społecznego uznania – ekspertyzę osobową i rynek, występowały też oba typy gospodarstw – domowe i rynkowe. Jednakże relacje pomiędzy tymi wszystkimi fenomenami nie były uporządkowane. Nie jest jasne, jaka wartość i jaki rodzaj działalności dominuje, jaki typ gospodarstwa i jaka procedura społecznego uznania jest najszerzej rozpowszechniona. Dlatego w celu utrzymania minimalnego porządku

w społeczeństwie używało się siły, czyli. środka nad wyraz „rozrzutnego”. Celem zmniejszenia kosztów, społeczeństwo powinno było przejść w stadium cywilizacji, w którym stosunki między podstawowymi wartościami, rodzajami działalności, procedurami uznania, są zharmonizowane. Odpowiednio więc (także pod wpływem czynników zewnętrznych) społeczeństwo dążyło w kierunku cywilizacji służby domowej lub rynkowej.

Porównajmy podstawowe charakterystyki rozpatrywanych cywilizacji. **Cywilizacja służby domowej** powstaje pod wpływem środowiska przyrodniczego lub pod wpływem zagrożenia zewnętrznego. Jeśli środowisko przyrodnicze jest bogate w zasoby, ale ich oswojenie wymaga zgodnej pracy większej liczby ludzi, to powstaje cywilizacja służby domowej typu rolniczego. Tak w szczególności powstały wielkie cywilizacje rzeczne (Egipt, Mezopotamia, Chiny). Jeżeli natomiast istniało ogromne i ciągle zagrożenie zewnętrzne, to społeczeństwo było zmuszone koncentrować swoje siły na walce z nim. Powstaje militarna cywilizacja służby domowej (nie koniecznie agresywna, a częściej przeciwnie), podporządkowująca całą swoją działalność życiową potrzebie obrony. Tak powstała cywilizacja rosyjska.

W cywilizacji służby domowej wszystkie modusy znaczenia społecznego są dostępne ludziom, ale nie na zasadzie wolnego wyboru, ale jako przedstawicielom grup społeczno – zawodowych, tj. pod warunkiem wypełniania funkcji społecznej – służby. Dlatego działalność służebna okazuje się dominująca.

Z modusów znaczenia społecznego wiodącymi są władza, świętość i chwała, a wartość „społeczeństwo” przeważa nad wartością „jednostka”. Ważnymi wartościami instrumentalnymi w tej cywilizacji stają się dyscyplina i obowiązek, ponieważ działalność służebna jest bez nich niemożliwa.

Podstawą istnienia społeczeństwa staje się państwo – gospodarstwo, zarządzane z centrum przy pomocy urzędników i pod władzą naczelnego dowódcy – faraona, chana, cara. Produkcja w tym państwie – gospodarstwie jest prowadzona w celu bezpośredniego zaspokojenia potrzeb społecznych. Można ją, odpowiednio do tej cechy gospodarowania, podkreślonej przez Webera, nazwać „domową”, jak też całą cywilizację powstającą na jej bazie. Jeśli zaś w charakterze głównej cechy wykorzystywać rodzaj działalności, to można nazwać tę cywilizację „służebną” (ponieważ działalność służebna w niej dominuje). W ogólności zaś, jej pełna nazwa to „cywilizacja służby domowej”.

W cywilizacji tej swobodzie jednostek w osiąganiu znaczenia społecznego stawiane są wszelkie możliwe przeszkody, dlatego źródło energii rozwoju (wolna działalność jednostek dążąca do społecznego znaczenia) w społeczeństwie jest skrajnie słabe. Oprócz tego, działalność służby rozwija się nadzwyczaj wolno w porównaniu z egodziałalnością. Z powodu tych przyczyn cywilizacja służby domowej jest skrajnie konserwatywna. Może ona istnieć przez

tysiąclecia, faktycznie nie zmieniając się. Z punktu widzenia tempa rozwoju, ten konserwatyzm jest wadą. Ale cechę tę, z punktu widzenia długości trwania, można ocenić jako zaletę.

Cywilizacja służby domowej charakteryzuje się następującymi cechami:

- wszystkie modusy znaczenia społecznego są dostępne ludziom
- jako przedstawicielom grup społeczno – zawodowych (stanów, kast) pod warunkiem wypełnienia pewnej społecznej funkcji – służby;
- świętość, władza i chwała to modusy wiodące;
- dominuje działalność służebna;
- dominującym sposobem społecznego uznania jest ekspertyza osobista;
- społeczeństwo jako wartość dominuje nad jednostką;
- gospodarka jest gospodarką domową;
- cywilizacja ta jest konserwatywna i zdolna do długotrwałego istnienia [Smirnow 2001; Boronjov, Smirnov, 2001: 47-50].

Powstanie **cywilizacji rynkowej** jest dość prawdopodobne, jeżeli środowisko przyrodnicze pozwala (lub wręcz wymaga) stosowania pracy względnie niewielkiej liczby ludzi i jeżeli zewnętrzne zagrożenie jest nieduże (podbój nie zagraża fizycznemu istnieniu podbitej ludności). W tym sensie szczególnie znamienna jest historia Anglii.

Cywilizacja rynkowa w sposób istotny różni się swoimi cechami od cywilizacji służby domowej. Dowolna jednostka formalnie posiada w niej prawo roszczenia do dowolnej wartości, a wiodącym modusem znaczenia społecznego stopniowo staje się bogactwo, gospodarka i profesjonalizm. Inne modusy (chwała, wiedza, władza) także są cenione wysoko. Świętość natomiast w sposób zauważalny traci swą pozycję. Wręcz odwrotnie, szeroko propaguje się dopuszczalność wszelkiego rodzaju grzechu, który w kontekście głoszenia zasady wolności przestaje się za taki uważać.

Bardzo atrakcyjne wartości instrumentalne cywilizacji rynkowej to wolność, prawo i w pewnej mierze równość. Umocnienie się tych wartości w społeczeństwie w dużej mierze jest związane z rynkiem. Wolnemu rynkowi potrzebna jest ochrona prawna, dlatego w społeczeństwie zachodnim system prawny rozwijał się wraz rozwojem przemysłu, wolnego rynku i proponowanymi przez nie inicjatywami [Poper 1992: 91; Pierov 1993: 136].

Z dwóch odmian działalności główną staje się egodziałalność, występująca w postaci działalności rynkowej, a rynek jest wiodącym sposobem uzyskiwania znaczenia społecznego. Osobista ekspertyza staje się zauważalna w dziedzinach działalności, na których odciska się piętno osobistych cech człowieka. „Jednostka” jako wartość dominuje nad „społeczeństwem” jako wartością. Celem produkcji poszczególnych gospodarstw jest **osiągnięcie zysku** na rynku.

Cywilizacja rynkowa posiada potężne wewnętrzne źródło rozwoju – swobodną działalność jednostek zmierzających do prestiżu społecznego. Również panująca w niej egodziałalność jest zdolna do szybkiego rozwoju. Dlatego cywilizacja ta rozwija się nadzwyczaj szybko. Jednak jej rozwój rodzi problemy (zanieczyszczenia środowiska naturalnego oraz wyczerpanie surowców naturalnych) zagrażające jej własnej egzystencji. Główne modusy tej cywilizacji to bogactwo i gospodarka; liczba ludzi dążących do nich wciąż rośnie. Ponieważ zaś bogactwo i gospodarka potrzebują materialnego nośnika, cywilizacja rynkowa wymaga nieograniczonych zasobów, co jest niemożliwe. Ze swej natury cywilizacja ta zawiera elementy własnego zniszczenia. Cywilizacja ta panuje w Europie zaledwie 200 lat (po Wielkiej Rewolucji Francuskiej), a rezultaty są takie, iż nie wiadomo, czy przetrwa ona jeszcze drugie tyle. Należy szczególnie podkreślić, że zachłanność zasobów czyni cywilizację rynkową nadzwyczaj agresywną, przy czym agresja ta przejawia się w różnych formach – kulturowej, ekonomicznej, militarnej.

Cywilizacja rynkowa charakteryzuje się następującymi cechami:

- jednostce są dostępne wszystkie wzory prestiżu społecznego jako jej wolny wybór;
- wiodące modusy to bogactwo i gospodarka;
- panuje egodziałalność (w postaci działalności rynkowej);
- najważniejszym sposobem społecznego uznania jest rynek;
- jednostka jako wartość dominuje nad społeczeństwem;
- gospodarka jest rynkowa;
- cywilizacja ta może rozwijać się szybko, ale jej długotrwałe istnienie jest wątpliwe [Boronojev, Smirnov, 2001: 50-51; Smirnow 2001: 115-116].

W realnej historii obie cywilizacje nie są spotykane w czystej postaci. W konkretnym społeczeństwie można tylko mówić o wiodącej tendencji.

Dalszy rozwój ludzkości zależy od tego czy uda jej się **rozwiązać swój najważniejszy problem**: zapewnienie ludziom dążenia do prestiżu społecznego bez poderwania przy tym warunków własnego istnienia. Zasadnicze wyjście wydaje się takie: skierowanie energii ludzi w sferę ducha, która jest bezgraniczna. Tylko duch zdolny jest w nieskończoność pochłaniać energię ludzką, zwracając ją ludziom w postaci nowej, uszlachetnionej siły. Należy poszerzyć ludziom dostęp do „niematerialnych” modusów prestiżu (pobożność, wiedza, profesjonalizm), aby samorealizacja człowieka w społeczeństwie nie podkopywała warunków istnienia ani jednego ani drugiego. Bardziej dostępne dla ludzi powinny stać się również „polityczne” modusy – władza i chwała, albowiem społeczeństwo jest także zdolne do wchłonięcia części ludzkiej energii bez szkody dla natury. Należy zbudować autentyczną demokrację.

Możliwe paliatywne środki (zmniejszenie liczby urodzeń, recykling, ochrona środowiska naturalnego, samoograniczanie się w konsumpcji, itd.) są pożyteczne i konieczne, ale niewystarczające, aby radykalnie rozwiązać problem. Samorealizacja czy też autoafirmacja człowieka w świecie to konieczne warunki jego istnienia. I jeżeli staje się to niemożliwe w świecie materialnym, należy wówczas znaleźć środki w celu autoafirmacji człowieka w świecie ducha.

Możliwym do przyjęcia wyjściem mogłoby się stać zbudowanie **cywilizacji duchowo – zabawowej**, w której za najwyższą wartość byłby uznawany Duch Myślący (Bóg), a człowiek traciłby swą energię w celu osiągnięcia duchowych wzorów prestiżu i „bawiłby się w święte zabawy”, wzmacniające jego ciało i uwznioślające jego ducha. W cywilizacji tej człowiek mógłby samoograniczając się w sferze materialnej, realizować się jako istota duchowo – społeczna. Co prawda, podobna perspektywa to zaledwie abstrakcyjna możliwość. Współczesna cywilizacja rynkowa stała się tak bezwładna, że zatrzymanie ruchu ludzkości zmierzającej ku globalnej katastrofie będzie niezwykle trudne.

Obecnie ludzkość wkracza w okres barbarzyństwa postcywilizacyjnego, kiedy to głównym środkiem regulacji wzajemnych stosunków między ludźmi, narodami i krajami staje się przemoc. Walka o zasoby będzie najważniejszym bodźcem do stosowania przemocy.

Literatura

- Boronojev A.O., Smirnov P.I. 2001 *Rossija i russkije: Charktier naroda i sud'ba strany*, SPb.
- Dżejms U. *Ličnost'*. 1982 w: *Psichologija ličnosti*: Tieksty, Moskva.
- Filosofskij encykłpedičiskij slovar'* 1983 Moskva.
- Fromm E. *Imiet' ili byt'*, Moskva 1986,
- Iljin I.A. 1993 *Put' k očievidnosti*, Moskva.
- Karnegi D. *Kak zavajoyvat' družej i okazyvat' vlijanije na liudiej*, 1995 Moskva.
- Parsons T. Shils, E.A. *Values, Moitves and Systems of Action*, w: *Toward a General Theory of Action*, N.Y. 1962.
- Popper K. 1992 *Otkrytoje obščiestvo i jego vragi*, t.1, Moskva, Pierov J.V. *Čietoviek v socialnoj filosofii novogo vriemieni* 1993 w: *Čietoviek v zierkalie nauk*, SPb.
- Smelzer N. *Socyołogija* 1994 Moskva.
- Smirnow P. I., *Socyołogija ličnosti*, SPb.
- Weber M. 1949 *The Methodology of Social Sciences*, New York.